

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА
Факультет природничих наук та менеджменту
Кафедра ботаніки, екології та методики навчання біології**

ЗАПОВІДНА СПРАВА

навчально-методичний посібник до проведення практичних занять
здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»

2026 рік

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Дерев'янюк Т. В. – кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри біології, здоров'я людини та фізичної реабілітації Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Алексєєва С. В. – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України.

УКЛАДАЧІ:

Дяченко-Богун М. М. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Гомля Л. М. - кандидат біологічних наук, доцент, професор кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Шкура Т. В. - кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Красовський В. В. – кандидат біологічних наук, завідувач сектору акліматизації плодових, ягідних рослин, голова Наукової ради Хорольського ботанічного саду.

Рокотянська В. О. – кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Сагайдак В. Р. - асистент кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Затвердила вчена рада Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (**протокол 8 від 26.02. 2026 р.**).

© ПНПУ імені В.Г. Короленка , 2026

©Дяченко –Богун М.М, Гомля Л.М., Шкура Т.В.,
Красовський В.В., Рокотянська В.О., Сагайдак В.Р., 2026

3-33	Заповідна справа: навч.-метод.посібник для підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»/ уклад.: Дяченко-Богун М. М., Гомля Л. М., Шкура Т. В. та ін. – Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2026. – 181с.
------	--

Навчально-методичний посібник розроблено з метою організації та забезпечення ефективного проведення практичних занять із дисципліни «Заповідна справа» у процесі підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня. Видання спрямоване на формування у студентів професійних компетентностей у сфері охорони довкілля, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, організації й функціонування територій природно-заповідного фонду.

У посібнику подано зміст і структуру практичних занять, методичні рекомендації щодо їх виконання, алгоритми роботи, контрольні питання, завдання для самостійної та індивідуальної роботи. Матеріал охоплює питання класифікації територій та об'єктів природно-заповідного фонду, правових засад їх створення і функціонування, режимів охорони, організації екологічного моніторингу та природоохоронних заходів.

Посібник сприяє розвитку аналітичного мислення, умінь працювати з нормативно-правовими документами, картографічними матеріалами та екологічними даними, формує навички прийняття обґрунтованих рішень у сфері заповідної діяльності. Видання рекомендоване для здобувачів природничих спеціальностей і може бути використане викладачами закладів вищої освіти під час організації освітнього процесу.

УДК 502.172(1-751.3)(075.8)

ЗМІСТ

Практичне заняття №1-2.....	5
Практичне заняття №3	7
Практичне заняття № 4-5.....	8
Практичне заняття № 6-7.....	9
Практичне заняття № 8-9.....	10
Практичне заняття № 10-11.....	11
Практичне заняття № 12-13.....	12
Практичне заняття № 14-15.....	13
Практичне заняття № 16-17.....	15
Практичне заняття № 18	16
Рекомендована література.....	17

Практичне заняття №1-2

Тема: Становлення заповідної справи як навчальної дисципліни. Історія заповідної справи в Україні та на Полтавщині

Мета: ознайомитися із етапами розвитку та становленням заповідної справи як навчальної дисципліни, з'ясувати її категоріальний апарат, познайомитися та вивчити основні законодавчі документи, що стосуються охорони навколишнього середовища.

Питання для обговорення:

1. Зміст і визначення заповідної справи.
2. Категоріальний апарат заповідної справи, основні завдання.
3. Структура заповідної справи.
4. Охарактеризувати наукові засади заповідної справи.
5. Історичні аспекти розвитку заповідної справи в Україні:
 - особливості заповідання природних ландшафтів за часів Київської Русі;
 - характеристика періоду створення перших заповідників на території України;
 - розвиток заповідної справи в XX століття.
 - особливості функціонування заповідної справи в сучасній Україні.
6. Основні періоди розвитку заповідної справи на Полтавщині.
7. Характеристика перших заповідників Полтавщини – Парасоцького лісу та Карлівського степу (за експозиціями та літературними даними).

Практичні завдання:

1. Зобразити модель основних характеристик заповідної справи, як навчальної дисципліни.
2. На основі опрацьованого матеріалу щодо розвитку заповідної справи в Україні, заповнити таблицю:

№ з/п	Етап (період), його тривалість	Коротка характеристика етапу
1		...

Завдання для самостійної роботи

Скласти список із короткою анотацією літературних джерел із заповідної справи (монографій, періодичних видань, буклетів).

Практичне заняття №3

Тема: Природно-заповідний фонд України (категорії, розподіл за значенням та юридичним статусом)

Мета: вивчити категорії природно-заповідного фонду України, ознайомитися із функціями, метою створення та охоронним режимом природно-заповідних об'єктів України.

Питання для обговорення:

1. Класифікація природно-заповідного фонду України:
 - а) науковий блок;
 - б) поліфункціональний блок;
 - в) блок охорони природної різноманітності;
 - г) колекційний блок.
2. Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.
3. Категорії природно-заповідного фонду загальнодержавного значення.
4. Категорії природно-заповідного фонду місцевого значення
5. Розподіл категорій природно-заповідного фонду за юридичним статусом, їх характеристика за метою створення, основними функціями, критеріями створення, організацією території.

Практичні завдання:

1. Використовуючи інформаційні джерела, заповнити таблицю «Завдання і функції територій і об'єктів природно-заповідного фонду України»:

Категорія ПЗФ України	Функції, значення
Природний заповідник...	

Завдання для самостійної роботи

1. На основі опрацьованого матеріалу, заповнити таблицю «Біосферні заповідники»:

№ з/п	Назва	Розташування	Підпорядкування	Рік створення	Загальна площа, га

Практичне заняття № 4-5

Тема: Загальна характеристика природних та біосферних заповідників

Мета: вивчити категорії природно-заповідного фонду України, ознайомитися із функціями, метою створення та охоронним режимом природних та біосферних заповідників України.

Питання для обговорення:

1. Мета створення природних та біосферних заповідників.
2. Основні функції природних та біосферних заповідників.
3. Характеристика місцевості для створення заповідника.
4. Критерії створення природних та біосферних заповідників.
5. Особливості організації території природних та біосферних заповідників.
6. Охоронний режим природних комплексів заповідників.

Практичні завдання:

1. На основі опрацьованого матеріалу, заповнити таблицю «Природні заповідники»:

№ з/п	Назва	Розташування	Підпорядкування	Рік створення	Загальна площа, га

Завдання для самостійної роботи

Скласти характеристику природного чи біосферного заповідника України (заочний екскурс, реклама), в якій вказати історію виникнення і розвитку заповідника, його місцезнаходження (адміністративне, географічне), а також кліматичні, ґрунтові, гідрологічні, лісорослинні умови; статус і завдання; структуру території; основні природні комплекси і рівень їх збереженості; перелічити види рослинного і тваринного світу, які охороняються; вказати перспективи розвитку; висвітлити найголовніші результати діяльності заповідника. Обов'язково додати картосхему заповідника.

Практичне заняття № 6-7

Тема: Загальна характеристика національних природних та регіональних ландшафтних парків

Мета: ознайомитися із функціями, метою створення та охоронним режимом національних природних та регіональних ландшафтних парків України.

Питання для обговорення:

1. Національні природні парки (НПП) та регіональні ландшафтні парки (РЛП) як об'єкти поліфункціонального блоку природно-заповідного фонду України.
2. Основні завдання НПП та РЛП.
3. Структура території (зонування) НПП та РЛП.
4. Особливості здійснення охорони на території НПП та РЛП.

Практичні завдання:

1. На основі опрацьованого матеріалу, заповнити таблицю «Національні природні парки України»:

№ з/п	Назва	Розташування	Підпорядкування	Рік створення	Загальна площа, га

Завдання для самостійної роботи

Скласти характеристику національного природного чи регіонального ландшафтного парку України (заочний екскурс, реклама), у якій вказати історію виникнення і розвитку парку, його місцезнаходження (адміністративне, географічне), а також кліматичні, ґрунтові, гідрологічні, лісорослинні умови; статус і завдання; структуру території та вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів; функціональне зонування, характеристику зон; основні природні комплекси і рівень їх збереженості; перелічити види рослинного і тваринного світу, які охороняються; вказати перспективи розвитку; висвітлити найголовніші результати діяльності парку. Додати картосхему парку з вказанням функціональних зон.

Практичне заняття № 8-9

Тема: Загальна характеристика заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ

Мета: ознайомитися із функціями, метою створення та охоронним режимом заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ України.

Питання для обговорення:

1. Класифікація та особливості функціонування заказників.
2. Пам'ятки природи та заповідні урочища як об'єкти природно-заповідного фонду України.
3. Характеристика типів пам'яток природи, приклади.
4. Структура заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ.
5. Особливості реалізації охоронного режиму на території заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ.

Практичні завдання:

1.Опрацювати матеріали науково-популярного фільму «Ботанічний заказник «Драбинівка», скласти конспект із зазначенням показників флористичної та фауністичної репрезентативності та унікальності природно-заповідного об'єкту.

Завдання для самостійної роботи

1. На основі опрацьованого матеріалу, заповнити таблицю «Заповідні урочища Полтавщини»:

№ з/п	Назва	Розташування	Підпорядкування	Рік створення	Загальна площа, га

Практичне заняття № 10-11

Тема: Загальна характеристика ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків, парків – пам'яток садово-паркового мистецтва

Мета: ознайомитися з об'єктами «колекційного блоку» ПЗФ України, вивчити принципи створення дендропарків, ботанічних садів тощо.

Питання для обговорення:

1. Ботанічні сади як науково-дослідні природоохоронні установи.
2. Дендрологічні парки як об'єкти колекціонування деревних рослин.
3. Загальна характеристика парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.
4. Загальний огляд історії формування, ботанічної цінності парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Полтавської області.
5. Охарактеризувати зоологічні парки як об'єкти ПЗФ України.

Практичні завдання:

1. Ознайомитися з історією створення колекційних ділянок, функціями, значенням і різноманітністю екзотичних, декоративних видів деревних рослин дендрологічних парків (на прикладі дендрологічного парку «Софіївка»).
2. Опрацювати фрагмент навчального відеофільму «Дендрологічний парк «Софіївка». Скласти анотацію змісту та обговорити основні підняті у фільмі питання.

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомитися з основними відділами, принципами створення колекційних експозицій та функціями Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАНУ.
2. Підготувати наукову доповідь про дендропарк чи ботанічний сад України (заочний екскурс, реклама).

Практичне заняття № 12-13

Тема: Природно-заповідний фонд Полтавщини

Мета: ознайомитися з категоріями природно-заповідного фонду Полтавщини, вивчити їх функції, з'ясувати значення, наукову цінність окремих заповідних територій

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика структури та складу природно-заповідного фонду Полтавщини.
2. Особливості функціонування НПП на території Полтавщини.
3. Характеристика РЛП у Полтавській області.
4. Особливості здійснення охорони на території заказників у межах Полтавщини.
5. Представленість пам'яток природи у природно-заповідному фонді Полтавщини.
6. Характеристика штучно-створених об'єктів на території Полтавської області.

Практичні завдання:

1. Скласти діаграму «Порівняння структури і складу ПЗМ України і області», вказавши у відсотках різні категорії ПЗМ.
2. Замалювати схему росту ПЗМ області за останні 15 років.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти перелік об'єктів загальнодержавного значення, вказавши категорію, особливості режиму, розташування, площу.

Практичне заняття № 14-15

Тема: Організаційно-правові засади заповідної справи в Україні. Види списків ЧКУ, ЄЧС та МСОП і стан їх охорони на територіях природно-заповідного фонду України

Мета: ознайомитися із структурою «Червоної книги України», Європейським Червоним списком вивчити категорії рідкісних видів рослин і тварин Полтавщини, з'ясувати причини їх зникнення чи зменшення площі природного поширення.

Питання для обговорення:

1. Рослинний світ як об'єкт правового регулювання. Правові форми та види використання та відтворення рослинних ресурсів.
2. Тваринний світ як об'єкт правового регулювання. Законодавство України про тваринний світ.
3. Охарактеризувати структуру та зміст «Червоної книги України» (ЧКУ).
4. Категорії об'єктів ЧКУ.
5. Міжнародні документи щодо охорони рослинного світу.
6. Міжнародні документи щодо охорони тваринного світу.
7. Історія створення Європейського червоного списку (ЄЧС) рослин і тварин. Категорії об'єктів ЄЧС.

Практичні завдання:

1. Використовуючи інформаційні джерела, заповніть таблицю:

Назва і тип нормативно-правового документу (Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, Укази президента України)	Трактування

2. Опрацювати матеріали науково-популярного відеофільму «Раритети флори Полтавщини», записавши види у вигляді таблиці, наведені у фільмі за

статусом охорони – регіонально рідкісні, занесені до «Червоної книги України».

3. Ознайомитися із структурою «Червоної книги України» – схемою опису рідкісних рослин, тварин, картографічних та ілюстративних матеріалів.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати наукову характеристику рідкісних видів рослин різних ценотичних груп (лісових, степових, лучних, водно-болотних) за буклетами, фотографічними, ілюстративними матеріалами – виділити групи за категоріями рідкості.
2. Навести приклади рідкісних тварин Полтавщини з різних систематичних груп, вказавши місце їх охорони в області (конкретну заповідну територію).

Практичне заняття № 16-17

Тема: Наукові дослідження та еколого-соціальна значимість заповідних територій

Мета: ознайомитися із методикою здійснення наукової характеристики природно-заповідних об'єктів, визначити соціально-екологічну роль окремих категорій природно-заповідної мережі Полтавщини, ознайомитися із принципами створення екологічної мережі, вивчити структуру екологічних коридорів Полтавщини (Ворсклянський, Псільський, Сулинський).

Питання для обговорення:

1. Наукові характеристики заповідних територій. Комплексні дослідження – основа складання кадастру.
2. Етапи створення природно-заповідних територій.
3. Соціально-екологічна роль природно-заповідних територій у Полтавській області.
4. Особливості використання заповідних територій в екологічній освіті і вихованні.
5. Функції та структура екологічної мережі Європи та України.
6. Характеристика структурних елементів екомережі.

Практичні завдання:

1. Проаналізувати еталонну ділянку Полтавської області (заказника) за пріоритетними критеріями (виступити з характеристикою об'єкту).

Завдання для самостійної роботи

1. Розглянути та замалювати картосхему регіональної екологічної мережі Полтавщини, вказавши – три екологічні коридори (Ворсклянський, Псільський, Сулинський), існуючі та перспективні біоцентри.

Практичне заняття № 18

Тема: Організація та проведення екологічного моніторингу на території природно-заповідного фонду

Мета: ознайомитися із особливостями організації та здійснення екологічного моніторингу на територіях природно-заповідного фонду, методами проведення (система спостереження, контролю і прогнозу), визначити перспективні напрями моніторингових досліджень на території об'єктів ПЗФ України.

Питання для обговорення:

1. Сутність екологічного моніторингу, його завдання.
2. Види моніторингу, екомоніторинг різних рівнів.
3. Методичні засади закладання екологічних профілів і пробних площ на території природно-заповідного фонду.
4. Структура «Літопису природи» і методика його ведення («Літопис природи» і періодичні дослідження, складові «Літопису», узагальнення результатів).

Практичні завдання:

1. Охарактеризувати види моніторингу, які проводяться на територіях природно-заповідного фонду України і інших держав світу.

Завдання для самостійної роботи

1. Програма наукової і дослідної роботи в заповідниках і національних природних парках.

Рекомендована література

1. Законодавство України. Закон України про охорону навколишнього природного середовища URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
2. Законодавство України. Закон України про природно-заповідний фонд України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
3. Червона книга України URL: <https://redbook-ua.org/>.
4. Мудрак О.В. Заповідна справа: Навчальний посібник для студентів галузі знань 10 “Природничі науки” О.В. Мудрак, Г.В. Мудрак. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 640 с.
5. Гайченко В.А., Царик Й.В. Екологія тварин. Навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2019. 232 с.
6. Ковальчук А.А. Заповідна справа: науково-довідкове видання. Ужгород: підприємство «Ліра», 2002. 328 с.
7. Солодкий В.Д. Основи заповідної справи: Навчальний посібник. Чернівці. Зелена Буковина, 2008. 408 с.
8. Грищенко Ю.М. Основи заповідної справи: Навчальний посібник. Рівне: РДТУ, 2000. 239 с.
9. Клименко М.О., Бєдункова О.О. Кругообіг важких металів у водних екосистемах: Монографія. Рівне: НУВГП, 2008. 216 с.
10. Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник. За загальною редакцією М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. К.: 2003. 306 с.
11. Заповідна справа: Навчальний посібник. В.А. Андронов, Є.О. Варивода, Г.В. Тітенко. Х.: НУЦЗУ, 2013. 204 с.
12. Заповідна справа. Практикум. Навчально-метод. посіб. Укл.: Мудрак О.В., Кравчук Г.І., Дзюмак М.А., Єлісавенко Ю.А. Вінниця: ВНАУ, 2011. 109 с.
13. Екологічна мережа Центрального Придніпров'я. М.І. Башенко, О.Ф. Гончар, В.В. Лавров, С.І. Дерій: монографія. К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2009. 386 с.

14. Андрієнко Т.Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації. Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, М.Л. Клєстов, О.І. Прядко, Р.Я. Арап. Київ: Фітосоціоцентр, 2001. 60 с.
15. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине. Киевский экологокультурный центр, К., 2002. 272 с.
16. Виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами ПЗФ. О. Василюк, А. Драпалюк, Г. Парчук, Д. Ширяєва, О. Кравченко. Львів, 2015. 80 с. Геологічні пам'ятки України в чотирьох томах. За ред. В.І. Калініна, Д.С. Гурського. Київ, 2007. Том II. 320 с.
17. Заповідними стежками Поділля. Путівник щодо цінностей природоохоронних територій Поділля. Кер. пр. Я.Б. Олійник. К.: «Ніка-Центр», 2010. 57 с.
18. Заповідними стежками Полісся. Путівник щодо цінностей природоохоронних територій Полісся. Кер. пр. Я.Б. Олійник. К.: «Ніка-Центр», 2007. 44 с.
19. Заповідними стежками Карпат. Путівник щодо цінностей природоохоронних територій Карпат. Кер. пр. Я.Б. Олійник. К.: «Ніка-Центр», 2003. 53 с.
20. Збереження біорізноманіття України: (друга націон. допов.), за ред. Я.І. Мовчана, Ю.Р. Шеляга-Сосонка. К.: Хімджест, 2003. 110 с.
21. Зелена книга України, під загальною редакцією члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха. К.: Альтерпрес, 2009. 448 с.
22. Зелена книга України. Ліси. Ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. Київ: Наукова думка, 2002. 256 с.